aan die openbaring komt vast te liggen, bij eigen bevinding versta het woord van onzen Hoogepriester: En dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen waarachtigen God, en Jezus Christus, dien Gij gezonden hebt. (Joh. 17 : 3.)

„Indien dan uw rechteroog u ergert."

> Indien dan uw rechteroog u ergert, trek het uit, en werp het van u; want het is u nut, dat één uwer leden verga, en niet uw geheele lichaam in de hel geworpen worde. En indien uwe rechterhand u ergert, houw ze af, en werp ze van u: want het is u nut, dat één uwer leden verga, en niet uw geheele lichaam in de hel geworpen worde.
>
> Matthéus 5 : 29 : 30.

Als Jezus de wereld ten heiligen leven oproept, spaart hij niets. Dan is zijn toon indringend; het woord, dat hij kiest, vaak kort-af en scherp; het tegendeel van afgetrokken, meest beeldspreukig warm zijn machthebbende taal.

De Bergrede is geen verscherping van de Wet op Sinai.

Ze is heel iets anders.

Op Sinai de heilige wet en wil van Hem die hoog boven ons troont, en eischt dat een iegelijk kind des menschen zich aan Hem onderwerpe. Van Horeb daalt het woord van gebod en verbod neder, om in een wereld die op een zedelijke bajert gelijkt, altnans een kleine plek aan Israël af te dwingen, waar bezwering van boozen hartstocht door heiliger levensvorm mogelijk wordt. Voor heel het volk bleek dat doelloos, maar het trof doel onder de getrouwen. En onder die getrouwen minder nog, doordien het een leven naar de wet verwerkelijkte, als veel meer dat het schuldbesef wakker riep en dorst wekte naar verlossing.

Maar de Bergrede komt op uit heel anderen achtergrond, richt zich tot heel iets anders in den mensch, beoogt een heel ander doel.

Ze begint met zaligspreking, met vertroosting, met het druppelen van balsem in de wonde, met het doen uitvloeien van olie op de fel bewogen wateren.

Ze richt zich niet tot de onwilligen, maar tot wie willen, tot wie willen maar niet kunnen; en die niet kunnen omdat hun ideaal niet hoog genoeg staat, en het middel, dat ze ter doelsbereiking aangrijpen, te nietig, te bekrompen, en daardoor ontoereikend is.

Hier niet een hoogere wet en wil die zich drukkend oplegt, en daardoor neerdrukt, maar het ontsluiten van een heerlijk verschiet dat lokt en wenkt, en juist daardoor de neergebogen, de ingezonken zedelijke kracht prikkelt en opbuigt.

Niets wordt aan Sinai te kort gedaan. Eer wordt elk gebod en elk verbod, door letter en vorm heen, tot in het hart, tot in de kern gegrepen, en in zijn ideale strekking voor het oog der ziel uitgestald.

Aldus uitgestald, wekt het de heilige begeerte, of eigen zielsbestaan, of eigen leven aan dat hooge ideaal beantwoorden mocht.

Dit is het hongeren en dorsten naar de gerechtigheid.

En nu wordt de ziel die naar heiligheid dorst, niet in haar onmacht neergeplofd, maar integendeel hier reeds zalig gesproken.

Het is niet de wil van Boven die onzen zwakken wil, of ook onzen zondigen wil, terugdringt en neerwerpt, maar Goddelijk mededoogen, dat aan den wil zonder kracht wilskracht instort.

De afstand wordt er te grooter door van wat we zijn tot naar het heilig ideaal in het verschiet; maar onmerkbaar wordt er een gouden draad aan onze ziel gehecht, en voelen we, hoe die gouden draad ons onweerstaanbaar naar dat ideaal trekt, en het ons niettegenstaande, ja juist door ons hongeren en treuren, steeds meer nabij doet komen.

Vandaar altoos weer bij het lezen en herlezen van die Bergrede geheel dezelfde indruk, dien destijds de schare ervan ontving, dat Jezus leerde, niet als de aan de wet verkleefde Schriftgeleerden, maar als machthebbende, d. i. als hebbende macht, en als werkende macht, om ons het heilig ideaal naderbij te brengen.

Maar ook, het even natuurlijk gevolg, dat wie dit hemelsche woord *wettisch* verstaat, er door in verwarring geraakt.

Vandaar tegenover de Bergrede *drieërlei* standpunt.

Vooreerst, het standpunt van verreweg de meesten, die nog wettisch bestaan, is, dat ze de Bergrede lezen, er van genieten, maar voorts ze laten voor wat ze is, en er zich niet verder om bekreunen. „Zóó kan toch niemand leven. Voor heiligen moge dit goed zijn, te midden dezer zondige wereld is al dat schoon toch niet toepasselijk. Het is een wolk, door zonnegloed in het goud gezet, maar een wolk die na het oog bekoord te hebben, zich oplost in nevel."

Daar komen dan even wettisch gestemde, maar hooger mikkende profeten tegen op. Voor hen is de Bergrede *het* Evangelie. Een nieuwe wet, hoog boven Sinai uitgaande. Wat het Christendom vermoordt is juist, dat het deze hoogere wet niet erkent, eert en in toepassing brengt. Daarom moet terzij gesteld alle leerstuk, alle eeredienst, alle kerk. En het eenige dat komen moet, is een eerst kleine, straks zich uitbreidende kring, die deze wet van de Bergrede toepast, en daarnaar de wereld hervormt. Zóó Tolstoï, en wie voor en na hem het verlossingsideaal in een wettisch ideaal omzetten. Mannen, die daarom tegenover de mannen van het eerste standpunt zoo sterk staan, omdat deze laatste feitelijk de Bergrede op zij zetten, en deze wettische profeten er integendeel ernst mee maken.

Doch tegenover deze beide stonden alle eeuwen door zij, die de wet van Sinai de wet lieten, maar in de Bergrede het wenken van het heilig ideaal begroeten, zich richtende tot hen, die wilden maar niet konden, en op wie nu de Bergrede de magnetische kracht oefent, om hen tot grijpen naar het ideaal te bekwamen, er hen heen te trekken, en toch, zoolang ze nog niet hebben datgene waarnaar ze hongeren en dorsten, vrede in de ziel uit te storten.

Pas dit toe op wat Jezus zegt van het uittrekken van het rechteroog, en het afhouwen van de rechterhand, en de zin zal u klaar zijn.

Wie nog wettisch bestaat, maar vreemd is aan heiligen ernst, leest over dat krasse woord kortweg heen. Want wel is het schoon, is het kloek, is het cordaat gezegd, maar wie zal dit nu gaan doen? Wie trekt zichzelf zijn oog uit? Ja, wie zou dit kunnen? Dus rekent men voorts met dit woord van Jezus niet, en leeft voort als ware het nooit gesproken.

Daarentegen, wie wel wettisch bestaat, maar tevens tot heiligen ernst gestemd is, beeldt zich in, dat het in oogenblikken van verleiding feitelijk zóó moet geschieden, en de voorbeelden zijn er van mannen en van vrouwen, die werkelijk zich de hand afgehouwen, of zich op andere wijze verminkt hebben.

Maar heel anders doet wie het wettisch standpunt te boven kwam, en juist daarom zich door te hooger ernst bezield gevoelt.

Voor hem staat het vast, dat hier geen wet, geen gebod wordt gegeven, en dat dit woord door Jezus niet als zoodanig, en dus niet letterlijk bedoeld is, noch kan zijn.

Wie met zijn oog zondigt, zou er niets aan hebben, of hij al het rechteroog blind maakte. Het linkeroog zou met zondigen voortgaan. En zoo ook, wie zondigde met de rechterhand, zou er evenmin mee gebaat zijn, of hij al de rechterhand afkapte. De linkerhand zou hem tot nieuwe zonde verlokken. Ja, zelfs al trok men beide oogen uit, en hieuw zich beide handen af, de zonde zou er niet mee zijn afgesneden, ze zou toch weer opkomen uit het hart. Wat is er in of aan ons, waar we niet mee zondigen? We zondigen evenzoo met het oor, met den mond, met onze verbeelding, met de uitgangen van ons hart. Er is niets aan ons, waar we niet mee zondigen. Ge zoudt, om langs dien weg de zonde af te snijden, heel uw lichaam moeten verderven. En zelfs dan nog zou de zonde niet gekeerd zijn. Satan bestaat zonder oog, hand en oor, zonder lichaam, en uit hem is alle zonde ons toegekomen.

Dus kan het woord van Jezus zóó niet gemeend, zóo niet bedoeld zijn. Het is geen gebod, het is geen wettische uitspraak, het is, heel anders, een machtig woord, dat tot ons uitgaat, om liever met het liefste dat we hebben, te breken, dan dat dat liefste ons een oorzaak van zonde zou blijven.

En zóó nu verstaan, oefent dit aangrijpend woord zijn volle werking.

Jezus ziet voor oogen het zedelijk tobben en jammeren van de schare die zich om hem verdringt. Er leeft in die woelende menigte, die hem willig volgt, een heilig begeeren naar heiliger leven.

Maar die zoo willen zijn te zwak. Ze beproeven het telkens weer, maar om even dikwijls te bezwijken.

Wat hun ontbreekt, is de beslistheid van zin en wil, op 't eigen oogenblik dat de zonde lokt. Wat ze behoeven is, dat hun ziel verbonden worde aan een hemelschen Leidsman, die hen van de zonde aftrekt. Wat hun van noode is, bestaat in het geloof aan een heilig ideaal. Wat hun moet worden ingestort, is de cordaatheid, de zedelijke cordaatheid, die elk aarzelen te boven komt.

En dat geeft Jezus hun.

Hij is de Leidsman, die zegt, wie iets ook maar, al was het zijn eigen vader of moeder, lief heeft boven mij, is mijns niet waardig. Hij ontsluiert hun het heilig ideaal, dat hen boeit boven het liefste dat ze op aarde hebben. En nu stelt hij dat liefste wat ze op aarde hebben, tegenover dat grijpen naar heiliger zin en heiliger leven, en zegt hun, dat ze, waar en wanneer ook dat liefste op aarde hen tot zonde brengen en van het heilig ideaal scheiden zou, op staanden voet met dat liefste breken zullen, om het heilig ideaal te behouden. En dat zegt Jezus hun in een taal, zoo aangrijpend in haar beeldspraak, dat het tot het merg der ziel doordringt en wilskracht wekt.

Zoo hebben het de apostelen verstaan. Zoo is het verstaan door de besten van Gods kinderen. En zóo is het bedoeld, omdat het alleen zoo heilige kracht oefent.

Amsterdam, 5 Febr. 1904.

Wet en Profeten.

III.

De „deskundige onderzoeker", die in de Hervorming aan het woord is, heeft er zich echter niet toe bepaald „Kuenen's nagedachtenis" te verdedigen, maar ging ten slotte van de defensieve in de offensieve houding over.

Volgens hem is de ontdekking van Hammurabi's tafelen niet gevaarlijk voor de school van Kuenen-Wellhausen, maar wel voor degenen, die aan den goddelijken oorsprong der Mozaïsche wet gelooven.

Hun dogma zou thans gevallen zijn.

Voor de theorie van Kuenen is de ontdekking van Hammurabi's tafelen dus allerminst gevaarlijk. Wel zou ze misschien bedenkelijk kunnen worden voor eene andere theorie; ik bedoel de bekende dat de „Mozaïsche" wetten van goddelijken oorsprong zijn en eene bijzondere goddelijke openbaring bevatten. Dit dogma valt nu. Wanneer, gelijk Dr. Kuyper toegeeft, de Babyloniërs al lang „veel van dezelfde dingen wisten, die in de wetten van Mozes staan", wanneer die dingen „reeds 2000 jaar v. C. bekend waren" (d. i. 500 jaar vóór Mozes), waar blijft dan het openbarings-karakter der Mozaïsche wetten? Zal iemand, die niet slechts de gevoelige voelhorens van den geloovige, maar ook gezond verstand bezit, zich zelven en anderen langer wijs willen maken, dat hetgeen de West-Aziatische wereld al lang vóór Mozes wist en duidelijk bij Hammurabi te lezen staat, vijf eeuwen na hem aan den Israëlietischen leider opzettelijk door God bekend is gemaakt?

Schijnbaar valt tegen deze conclusie niet veel in te brengen.

Volgens de Schriftgeloovigen heeft God de Heere deze wetten aan Mozes geopenbaard en zijn zij daarom van Goddelijken oorsprong.

Thans heet het uitgemaakt, dat deze zelfde wetten reeds 500 vóór Mozes door een heidenschen koning zijn uitgevaardigd.

Indien Mozes niets anders heeft gedaan dan deze wetten van Hammurabi over te schrijven, waar blijft dan haar Goddelijk karakter?

Dat is de vraag, die vanzelf opkomt en die daarom ten slotte nog beantwoord moet worden.

Niet om daarmede den „deskundigen onderzoeker" van ongelijk te overtuigen.

Bij een zuiver historisch vraagstuk kan dat geschieden. Dan kan men door afdoend feiten-materiaal zijn tegenstander ad terminos non loqui brengen.

Zoo hebben de opgravingen van Schliemann te Troje en te Mycene voor goed bewezen, hoe dwaas de critiek zich vergist had, die heel het prachtig epos van Homerus voor een sproke verklaarde en zelfs het bestaan van Troje in twijfel had getrokken.

En zoo zullen ook de ontdekkingen in Babel, Egypte en Palestina wel zoo klaar en overtuigend aantoonen, dat heel de theorie van Kuenen, Wellhausen c. a. met hun afbrekende critiek onjuist is geweest, dat ook de historische traditie van Israël bij een volgend geslacht weer in eere komt.

Maar zoo staat het niet met het inspiratie-vraagstuk.

De natuurlijke mensch kan niet verstaan de dingen, die des Geestes Gods zijn. Christus zelf heeft gezegd, dat wie niet wedergeboren is, het Koninkrijk Gods niet zien kan. Waar het oog niet zonnenhaft is, daar baat al de glans van het zonlicht niet. Voor de dooven heeft zelfs de schoonste symfonie van Beethoven geen bekoring. En wie de geestelijke voelhorens mist om in het menschelijk kleed de Goddelijke gestalte te ontwaren, tuurt op de Wet en de profeten zijn critisch oog blind, maar ontdekt niets van de Goddelijke glans en majesteit, die uit de Schrift den gelooviigen tegenstraalt.

Zoo ooit, dan blijkt dit weer hier.

Natuurlijk is door niemand ooit beweerd, dat al de wetten, die Mozes aan Israel gaf, spliksplinternieuw waren en vóór dien tijd bij geen enkel volk werden gevonden.

Zelfs van de zedewet, die God met eigen hand op de steenen tafelen graveerde, kan dit niet gezegd.

Dat moord, echtbreuk, diefstal en valsche getuigenis strafbaar zijn, zijn algemeen menschelijke waarheden, die men bijna bij alle volkeren uitgesproken vindt.

Paulus zelf wijst ons daarop als hij zegt, dat de heidenen, die de wet van Sinai niet hebben, van nature de dingen doen, die der wet zijn en daarmede betoonen, dat het werk der wet in hunne harten geschreven staat.

Maar doet dat iets aan den Goddelijken oorsprong van den Dekaloog te kort, en moet zelfs de moderne theoloog niet erkennen, dat deze korte saamvatting van de wet voor het religieuse en ethische leven verre overtreft al wat van dien aard zelfs bij de meest ontwikkelde heidensche volkeren gevonden wordt?

En zoo is het ook met deze wet van Hammurabi.

Het door God den mensch ingeschapen rechtsbesef werkt bij alle volkeren. Zelfs heeft de Christelijke kerk steeds erkend, dat dit rechtsbesef in zeldzaam zuiveren vorm zich openbaarde bij de Romeinen, en de Christelijke jurisprudentie heeft voor een niet gering deel haar rechtsnormen aan het Romeinsch recht ontleend. En dat Mozes op dezelfde wijze zich aansloot bij de bestaande rechtsorde en daaruit menige voortreffelijke bepaling overnam, behoeft ons dus niet te bevreemden. God breekt in het werk der genade niet af, wat Hij in het werk der schepping en door zijn leiding der volkeren had tot stand gebracht, maar bouwt voort op het door Hem zelf gelegde fundament. Israël drijft niet als een oliedrop op de wateren, maar wortelt in het algemeen menschelijke leven. En alleen wie dit algemeen menschelijk leven geheel buiten het voorzienig bestel Gods plaatst, kan er een tegenstrijdigheid in zien, wanneer eenerzijds erkend wordt, dat niet alles bij Israël nieuw was en anderzijds toch wordt volgehouden, dat Israël's wetten en inzettingen hem door God geschonken zijn. Of lag dan in het *kiezen* van die wetten en inzettingen, die voor Israël geschikt waren, geen Goddelijke *keus*?

Zelfs dient hier nog een schrede verder te worden gegaan. Gods leiding met Israel is een paedagogische geweest. God heeft niet aan Israel een stel wetten geschonken, die berekend waren voor een volmaakt volk, maar God hield rekening met den toestand, waarin Israël zich bevond. Onder Israël bestond de veelwijverij, bestond de echtscheiding, bestond de slavernij, bestond de bloedwraak. En waar het onmogelijk was al deze rechtsinstellingen, door eeuwenlang gebruik ingeworteld in het volksleven, met één slag uit te roeien, daar heeft God in de wet van Sinai het kwaad wel getemperd en daarmede op een hooger ideaal heengewezen, maar Hij heeft zich toch naar het bestaande geschikt en daarbij aangesloten. Een wet, die in de volksconscientie geen weerklank vindt, blijft een doode wet, en onze Zondagswet leert het: een doode wet schaadt meer dan ze baat.

Ook hierin ligt een Goddelijke leering.

Eerst moet het zedelijk besef van het volk ontwaken en het kwaad als zonde worden gekend, voordat de wetgever kan optreden om door wettelijke bepalingen de rechtsorde te veranderen.

Dat de wetgeving van Sinai niet het absolute recht uitdrukt, lag niet aan de Goddelijke inspiratie, maar aan den toestand van Israël.

Door de „hardigheid van Israël's hart" werd Mozes gedwongen veel toe te laten, wat met den absoluten eisch van Gods heilige zedewet niet viel te rijmen.

Niet de vondst van Hammurabi's tafelen, maar de stellige uitspraak van Christus had dit van meet af aan de Christelijke kerk geleerd.

Wanneer de „deskundige onderzoeker" daarom meent, dat door de vondst van Hammurabi's wet het dogma van den Goddelijken oorsprong der Mozaïsche wetgeving thans gevallen is, dan vervalt hij in de gewone fout der moderne theologen, die eerst beginnen met een dogma te fantaseeren, dat door de Christelijke kerk in dien zin nooit beleden is, en wanneer dit gefantaseerde dogma met de feiten in strijd blijkt, straks triomfeerend uitroepen, dat het Christelijk geloof thans is bezweken.

Toch is hiermede niet genoeg gezegd.

Al wijst de overeenkomst van de wet van Hammurabi met de wet van Mozes op onderling verband, toch is de voorstelling, alsof Mozes niet anders zou gedaan hebben dan de wet van Hammurabi copieeren, een dwaasheid.

Iedere „deskundige onderzoeker", die beide wetten met elkander vergeleken heeft, is juist omgekeerd tot de conclusie gekomen, dat het verschil tusschen beide wetgevingen niet in enkele kleine afwijkingen bestaat, maar zoo principieel is, zoo heel de opvatting van het recht beheerscht, dat de aanvankelijke juichkreet: „Israël heeft zijn wetgeving aan Babel te danken", — al zeer spoedig is verstomd en door geen geleerde meer zal worden overgenomen, die op den naam van wetenschappelijk aanspraak maakt.

Over dit feit bestaat geen verschil meer. Men moge met Prof. Muller meenen, dat Mozes zijn wet heeft gegeven lijnrecht in tegenspraak met de wet van Hammurabi, zoodat Mozes deze wet gekend en veroordeeld zou hebben, of men moge met Prof. Grimme volhouden, dat Mozes Hammurabi's wet niet eens gekend heeft en de schijnbare overeenkomst deels aan het toeval, deels aan de algemeene rechtsideeën, deels aan de nawerking bij beide van het oudsemitische recht te danken is, maar het principieel verschil tusschen beide wetgevingen is onloochenbaar.

Het gaat natuurlijk niet aan, dit hier in bijzonderheden aan te toonen. Maar wel moge een enkel citaat van mannen, die niet aan de inspiratie der Schrift gelooven, het afdoende bewijs leveren, hoe de „deskundige onderzoeker" ook op dit punt met het eenparig oordeel van alle deskundige onderzoekers in strijd is en de *Hervorming* bij haar navraag niet bij het rechte kantoor heeft aangeklopt.

Voorop ga hier het oordeel van Prof. Wildeboer, die principieel geheel aan de zijde van de school Wellhausen-Kuenen staat. Hij is wel eerlijk genoeg om te erkennen, dat de nieuwere kritiek de volgorde van „Wet en Profeten" heeft omgezet en deze formule onvolledig en onjuist is; ook geeft hij toe, dat niets ons behoeft te verhinderen „den grondslag van de bepalingen [in het Bondsboek] tot Mozes terug te brengen", maar desniettegenstaande meent hij, dat het resultaat van het critisch onderzoek van 1½ eeuw nog even vast staat als te voren en niet door een machtspreuk omver kan gestooten worden.

Ook hij nu spreekt het onomwonden uit, dat men zich de zaak *al te simpel* voorstelt, „wanneer men Mozes eenvoudig van Hammurabi afhankelijk maakt." De Duitsche Keizer, zoo zegt hij, „is zeer zeker op een verkeerden weg geweest, toen hij meende, dat Mozes met den codex van Hammurabi voor zich zijn wetten op schrift zou hebben gesteld." Ware dit het geval geweest, zoo vervolgt hij, „dan zou wel iets meer dan één tiende gedeelte, zooals nu het geval is, van Babel's recht in het Mozaïsche recht te vinden zijn. Dan zou er ook allicht meer overeenkomst zijn in de groepeering der bepalingen en in de ganssche structuur der wetgeving. En voorts zouden dan hoogstwaarschijnlijk Babylonische termen en woorden zijn overgenomen." (*Tijdschrift voor Strafrecht*, Dr. G. Wildeboer, De wetgeving van Hammurabi, p. 99 en v.v.)

Niet minder beslist oordeelt Dr. A. Jeremias, wiens geschrift: Moses und Hammurabi, den lof van alle geleerden inoogstte. Al erkent hij, dat „die Gesetze des Bundesbuches in einem auffälligen Zusamenhang mit dem codex Hammurabi stehen," toch houdt hij „eine direkte etwa literarische Beeinflussing des Bundesbuches von vornherein für höchst unwahrscheinlich. Es kann wohl heute vorkommen, dass Japan wörtlich seine Felddienstordnung von Deutschland abschreibt: aber es ist unmöglich, dass ein Volk des orientalischen Altertums seinen Rechtscodex von einem andern Volke entlehnt." (p. 46).

En evenzoo oordeelt Prof. Grimme: Das Gesetz Chammurabis und Moses, p. 35: „Eine Vergleichung zwischen Moses und Chammurabi, die vor allem die grossen Umrisse und Tendenzen in Betracht zieht, wird nie dazu führen können, hierin Moses als Schuler Chammurabis hinzustellen." Daarna vergelijkt hij beide wetten en eindigt dan aldus:

Aus dieser Vergleichung ergibt sich somit folgendes: Zahlreiche Rechtsfälle, die das Bundesbuch behandelt, fehlen bei Chammurabi; manchmal ist hüben und drüben der Fall gleich, die Entscheidung aber ungleich. Wo bei gleichem Falle aber gleicher Entscheid auftritt, da ist das schon lange vor Chammurabi gebrauchliche altsemitische Recht die gemeinschaftliche Quelle. Eine unmittelbare Einwirkung von Chammurabis Gesetz auf das mosaische Strafrecht ist als ausgeschlossen zu betrachten. (p. 43).

Met dit drietal citaten meenen wij te kunnen volstaan.

De voorstelling van den deskundigen onderzoeker, alsof de Mozaïsche wet aan Hammurabi ontleend was, bleek dus niets dan een sprookje.

Het verschil tusschen beide staat naar aller eenparig getuigenis vast, en de vraag is nu juist, of het verschil tusschen deze beide wetgevingen, die zoo nauw verwant zijn, maar waarvan de eene op heidenschen bodem ontstond en de andere onder Israël, niet juist bewijst, dat de Mozaïsche wetgeving van Goddelijken oorsprong is.

Op die vraag geven wij een volgend maal het antwoord.

Ds. G. Ringnalda.

In Ds. Ringnalda is een dier oud-strijders ons ontvallen, wier plaats niet licht wordt ingenomen.

Al trad hij naar zijn bescheiden aard zelden op den voorgrond, zijn arbeid blijft in de vele kerken, die hij gediend heeft, in gezegende gedachtenis, en zijn innig vrome prediking, waarin de echte mystiek des harten steeds den boventoon had, is voor duizenden tot een zegen geweest.

In hem was iets van de Johannes-gestalte. Ds. Klaarhamer schreef het zoo terecht: „Hij had veel lief. Dit was zijne kracht. En daarom heeft hij ook veel liefde gevonden".

Het eenvoudig volk van God kleefde hem aan. En het was roerend soms, er getuige van te zijn, hoe die liefde zich uitte jegens den grijzen dienaar, die een Vader in Christus, een Leidsman voor de bekommerden was.

Maar die liefde werd bij Ds. Ringnalda nooit zwakheid.

In een tijd, toen de Gereformeerde prediking in de Hervormde kerk schier een aanfluiting was, schaamde hij zich niet voor de belijdenis der Vaderen uit te komen.

Zijn arbeid voor de vereeniging van de Vrienden der Waarheid is wel een der krachtigste middelen geweest om tot kerkherstel te komen.

En toen met de Doleantie de moeielijke keuze kwam en zoo menig prediker, op wien rotsen gebouwd werden, te zwak bleek om zijn woorden in daden om te zetten, aarzelde Ds. Ringnalda geen oogenblik en nam met Ds. Hoekstra de reformatie van Utrecht's kerk ter hand.

De Johannes bleek ook een Petrus te kunnen zijn.

Zoo was op zeldzame wijze in Ds. Ringnalda vereenigd, wat zoo dikwijls gescheiden ligt: de innig teedere mystiek van het hart met de scherpe belijndheid van beginsel; de liefdesdrang, die zich uitstrekt naar al het volk des Heeren, met de besliste keuze om geen ander Koningschap dan dat van Christus in Zijn kerk te willen dulden.

God heeft hem lang voor onze kerken gespaard. Zijn taak in de kerk was volcindigd. Uit de ruste hier op aarde ging hij in de eeuwige ruste over.

Maar zijn naam blijft onder ons voortleven als van een getrouw getuige van Christus, die zich het Evangelie niet geschaamd heeft, omdat hij wist, dat het een kracht Gods tot zaligheid was voor hen die gelooven.

Prof. Groenewegen.

Prof. Groenewegen had de vriendelijkheid in *De Hervorming* ons van uitvoerig antwoord te dienen op onze critiek.

Vooreerst klaagt hij er over, dat onze redactie met gesloten vizier strijdt:

> Aan *De Heraut* de eer dat het blad met de belangrijkste argumenten tegen mijn woord van protest is opgetreden. Waarom komt ook hier de strijder met gesloten vizier tegen mij in het krijt? Iemand die een streven naar waardeering toont, gelijk hij doet, behoeft zich niet te verbergen.

Waar *De Hervorming* zelf uitvoerige stukken opneemt van een deskundigen onderzoeker, die weigert zijn naam te noemen, schijnt dit verwijt aan onze redactie minder op zijn plaats. Prof. Groenewegen vergeet bovendien, dat een vaste redactie niet gewoon is haar naam onder de leaders te plaatsen. Ook in dit geval bestond er geen aanleiding om van deze gewoonte af te wijken.

Ernstiger is zijn tweede grief, dat ons oordeel over den toestand in Noord-Holland „een vroom, waarheidlievend man onwaardig is." Al was het juist, dat de bevolking van Noord-Holland religieus en ethisch op laag peil stond, dan kon hiervan evenmin aan de moderne theologie een verwijt worden gemaakt, als de orthodoxe godgeleerdheid aansprakelijk kan worden gesteld voor de huichelarij der „vrome beschuiten" en de Roomsche theologie voor kloosterschandalen.

Deze opmerking snijdt geen hout. Anders zou het woord van Christus, dat de boom aan de vruchten gekend wordt, onwaar zijn. Dat een doode orthodoxie gevaar oplevert voor huichelarij en pharizeïsme, evenals het gedwongen coelibaat der priesters en kloosterlingen aanleiding kan geven tot schandalen, bewijst niet, dat de orthodoxie zelf de huichelarij in de hand werkt, of de Roomsche ethiek zulke excessen goed keurt. Integendeel, de rechtzinnige prediker zal tegen het pharizeïsme zijn scherpste wapenen richten, en de Roomsche kerk in onze dagen straft elk vergrijp tegen de zedelijkheid met niets ontziende hand. Maar dit was onze grief, dat de moderne theologie, door de „vrije vroomheid" op den voorgrond te schuiven, door het volk los te maken van de kerk, het sacrament, de prediking, de objectieve wet van God, zooals die in Gods Woord ons is gegeven, daarmede de teugels heeft doorgesneden, waardoor de lagere hartstochten werden bedwongen. En wie met onze bevolking boven het IJ in aanraking is gekomen, weet, hoe juist door de moderne prediking de groote menigte onkerkelijk is geworden, van de „vrije vroomheid" alleen de „vrijheid" overhield, om naar eigen zin en lust te leven, en in stee van de hoogere idealen, die een volk alleen verheffen kunnen, na te jagen, tot een materialistische levensopvatting verviel, waarbij de „aardsche goederen" alleen waarde hebben. Dat bedoelden we met het religieus en ethisch verval, dat juist in deze door het modernisme beheerschte streken, met name in Noord-Holland, openbaar werd. De mo-